

УДК 167.7

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Теодозія Якубова

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська 64, м. Київ, Україна*

У статті аналізується трансформація поняття державного суверенітету в контексті сучасних європейських інтеграційних процесів. Еволюція ідеї державного суверенітету викликала потребу розробки нових теорій, що відповідали б реаліям сьогодення. Модифікація національного суверенітету полягає у поступовому прийнятті державами так званого “розподіленого суверенітету”.

Ключові слова: державний суверенітет, національний суверенітет, розподілений суверенітет, інтеграція, нація-держава.

Найсуттєвішою політичною та юридичною умовою існування держави як територіальної організації населення є її суверенітет. Суверенітет означає, що юрисдикція держави поширюється на всю територію і на всіх людей, які проживають на цій території. Суверенна держава має право встановлювати зв'язки з іншими державами, захищати й реалізовувати свої інтереси. Таким чином, суверенна держава є територіальним утворенням, що контролює населення, а також організації та групи, асоційовані з певною територією. Державний суверенітет ґрунтується на таких принципах, як єдність і неподільність території, недоторканість територіальних кордонів і невтручання у внутрішні справи інших держав. Якщо якась іноземна держава чи зовнішня сила безкарно порушує кордони конкретної держави чи примушує її керівників прийняти рішення, яке не відповідає національним інтересам її народу, то можна говорити про порушення її суверенітету.

Втручання інших держав у внутрішні справи – ознака слабкості даної держави і її нездатності забезпечити власний суверенітет і національно-державні інтереси. Суверенна держава не залежить від будь-якої іншої влади, навпаки, всі інші влади залежать від неї. Суверенітет визначає саме буття держави.

Ідея суверенітету походить з давнини. У період феодальної роздробленості кожний феодал вважав себе сувереном у своєму маєтку. Основні тези сучасного розуміння суверенітету були обґрунтовані ще Жаном Боденом. У книзі “Шість книг про республіку” (1576) він проаналізував сутність держави через поняття “суверенітет”. На думку Ж.Бодена, суверенітет – це “абсолютна і постійна влада”, “найвища влада веліти” [1, с. 53]. Вона єдина, неподільна й не обмежена будь-чим. Він твердив, що джерелом державного суверенітету є народ. Боден робить висновок, що “верховну і постійну владу над громадянами з правом життя і смерті народ може передати одному з громадян без будь-яких обмежень так само, як це може зробити власник, що хоче когось обдарувати” [2, с. 138]. Типологію державного ладу Боден

встановлює залежно від того, хто в державі є “утримувачем суверенності” [3, с. 122]. Бодена також можна назвати одним із засновників ідеї національної держави. На його думку, територіальна національна держава є тим центром зосередження могутності й влади, який “не обмежений ні у своїй владі, ні у своїх функціях, ані у часі” [4, с. 60].

Чотири століття тому з’явилася концепція суверенітету, що припускала існування територіальних суспільних одиниць, які самостійно творять свою долю. В новітні часи несподівано гостро постало питання про сутність і межі державного суверенітету. За останні роки місце і роль держави як головного суб’єкта влади і носія суверенітету зазнають переоцінки та перегляду. Це пов’язано з процесами, що відбуваються на рівні міжнародно-політичної системи. Виникла потреба в розробці нової теорії національного суверенітету, що краще відповідала б реаліям сьогодення.

Особливість сучасної ситуації полягає у збільшенні кількості дійсних суб’єктів світової політики, внаслідок інтенсивного розвитку за останні десятиріччя процесів інтернаціоналізації та глобалізації. Для цих процесів характерним є посилення економічної та політичної інтеграції, утворення чисельних міждержавних і міжнародних неурядових організацій – активних суб’єктів світової політики і міжнародно-політичної системи. Сьогодні в цій системі існує парадокс: держави-нації перетворюються на елементи глобальної інституційної мережі. Міжнародні відносини, що здійснюються урядами різних держав, доповнюються відносинами між приватними особами, групами, організаціями, корпораціями, що докорінно змінює ситуацію у світовій політиці.

Що буде з національною суверенною державою? Чи не відходить вона в минуле? Спробуємо знайти відповідь на ці запитання, аналізуючи інтеграційні процеси в Європі та парадокси, які виникають стосовно збереження національного суверенітету європейських держав.

Європейський союз вижив, незважаючи на “холодну війну”, і зміни, які відбулися у Європі за останні роки, вимагають збільшити кількість його членів. Європейські народи повинні розв’язати протиріччя між утвердженням і збереженням їхньої самобутності і пошуком європейської єдності. Цим і зумовлена поява різноманітних національних концепцій.

Деякі дослідники ставлять під сумнів роль суверенної національної держави як центрального суб’єкта міжнародних відносин. Популярною є ідея про те, що так звана “державна” концепція міжнародних відносин є безнадійно застарілою. Часто висловлюються думки, що національна держава перетворюється в пережиток минулого. Зокрема дослідник В.Ванденфельд вважає, що “традиційне поняття національного суверенітету щораз більше видається ідеалістично-наївним, узятим з архіва” [5, с. 247].

З іншого боку, політологи занепокоєно зазначають, що якщо “раніше громадськість Європи хотіла якомога швидшого досягнення європейської єдності, сьогодні цього прагне головна політична еліта, тоді як більшість європейців ставиться до Європейського союзу зі значною мірою цинізму і ворожості” [6]. “Нація” більше, аніж цього сподівалися, чинить опір феноменам інтеграції і вільної торгівлі. Це можна спостерігати всюди - від Данії до Франції, трохи менше – у Норвегії, державі, яка є незалежною менше 100 років. Найбільш древні нації є більш стриманими стосовно передачі суверенітету. Як приклад можна навести дебати у Франції та Великій Британії, де часто європейське будівництво звинувачують у руйнації самої нації. Цілком протилежні процеси можна помітити в Іспанії та

Португалії, де європейська надія збігається з переходом до демократії [7, с. 59]. Під знаком питання опинилася міцність самих націй-держав. Іноді важко собі уявити, як спрацюватиме у кризових ситуаціях геополітичний проект “єдина Європа”.

На думку головного редактора загальноєвропейського журналу “Лімес” Л.Караччиоло, “в ситуації, що склалася, викликає занепокоєння процес делегітимації національної держави”. Він задає цілком слушне запитання: “Чи стане народ вважати легітимною владу, якщо будуть підірвані основи нації-держави” ? [8, с.162].

На нашу думку, найбільш оптимальним був би такий варіант. Європа має залишитися Європою національних держав. Держава продовжує і продовжуватиме відігравати провідну роль у міжнародній системі. Хоча й відбувається певна модифікація параметрів національного суверенітету, поки що не можна говорити про відсутність впливу сили ані всередині окремо взятих держав, ані на міжнародній арені. Модифікація національного суверенітету полягає у поступовому прийнятті державами так званого “розподіленого суверенітету”.

У сучасній “Європі 15-ти” з усуненням кордонів територіальний компонент суверенітету втратив сенс. П’ятнадцять суверенітетів перехреснюються, утворюючи європейську мозаїку. Превалює концепція “суверенітету нації”, де центральна роль відводиться уряду країни, який і є державним втіленням цього суверенітету. Першочерговими суверенними правами уряду вважаються податкова та регулятивно – дерегулятивна політика, а також право ведення переговорів з іншими урядами країн – членів ЄС, з органами ЄС щодо визначення сфер і ступеня інтеграції, а отже, і щодо делегування певних повноважень спільним органам. Саме таким чином утворюється “розподілений суверенітет”. Утім на практиці цей процес проходить дуже болісно. Незважаючи на витончені формули декларативних компромісів, Європа – ЄС не в змозі відтворити спільне бачення свого політичного майбутнього. Ця неспроможність ще раз виявила себе під час саміту голів держав та урядів в Амстердамі 18 червня 1997 р., підсумки якого були одностайно зустрінуті з розчаруванням. Реформу інституцій Європейського Союзу, необхідність якої в контексті запланованого розширення не викликає сумніву, було де факто відкладено на час вступу нових членів.

Складність поточного моменту полягає в тому, що процес політичної інтеграції торкається суверенітету кожної країни – члена. Спільна зовнішня політика й політика безпеки (СЗППБ) і побудова “третьої опори”, яка охоплює сферу юстиції та внутрішніх справ, означають глибинний перегляд ключового принципу: національної монополії держави на легітимне насильство як в межах своєї території, так і щодо інших суверенних держав. Бо право на застосування збройної сили, поліцейської чи військової, є основою політичного суверенітету. “Сувереном є той, хто приймає рішення про введення надзвичайного стану” [9, с. 34], хто має достатню легітимність, щоб встановити, що за тих чи інших обставин фізичний примус сильніший за юридичну норму.

Щоправда проблема виникла не сьогодні. Після другої світової війни країни старого континенту опинилися під опікою, прийнятою на Заході, нав’язаною на Сході. НАТО і ОВД санкціонували цей “суверенітет під наглядом”. Зараз ЄС змушений реагувати на американські ініціативи, спрямовані на реформування та розширення НАТО, тому не може конкретизувати “європейську ідентичність у галузі безпеки та оборони”, яка тепер офіційно вписана в тексти Атлантичного альянсу.

З утворенням європейського монетарного союзу постає питання про європейський економічний уряд. Якщо Європа шукає мінімально необхідну стабільність, єдина транснаціональна валюта звичайно має потребу в незалежному Центральному банку,

керованому компетентними службовцями, особливо у такому важливому і такому інтегрованому в світову економіку просторі. В Європі дуже мало прихильників Центрального банку, який би підкорявся політичній владі національній чи європейській. Бюджетні дефіцити останніх двадцяти років не залишають сумнівів щодо неспроможності політиків розпоряджатися грошима. Однак введення євро було доволі успішним економічним заходом, отже перспективним елементом спільної європейської економічної і політичної стратегії.

Спільна економічна і соціальна політики також становлять загрозу державному суверенітету. Спільна політика зовнішньої торгівлі чи політика конкуренції вже позбавили класичних прерогатив країн-членів ЄЕС, потім ЄС. Сьогодні піддана небезпеці ще й податкова система, інакше кажучи, монополія на чверть національного багатства. Уряди європейських країн ще не втратили цього привілею, але на них впливає відкритість національних господарств і зростаюча незалежність ринків і навіть приватних фінансових, промислових акторів.

Отже, державний суверенітет не втратив своєї актуальності та свого права на існування та зазнає суттєвих видозмін і пристосовується до нових реалій міжнародної політики, основними характеристиками якої є глобалізація та інтеграція.

1. Гаджиев К. Политическая философия. – Москва, 1999. – 606 с.
2. Там само.
3. Основи політичної науки. Курс лекцій. Частина I/ За редакцією Б. Кухти – Львів, 1996. – 336 с.
4. Гаджиев К. Политическая философия. – Москва, 1999. – 606 с.
5. Гаджиев К. Политическая философия. – Москва, 1999. – 606 с.
6. Dale R. F Fading Grand Design for Europe // International Herald Tribune. – 1997. - 10 Jan.
7. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры. – Москва, 1999.
8. Зонова Т. От Европы государств к Европе регионов // Полис. – 1999. – № 5. – С. 162.
9. Karl Schmitt. Nheologie politique: 1922 – 1969. – Paris, 1988.

TRANSFORMATION OF THE STATE SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Teodoziya Yakubova.

Taras Shevchenko Kyiv National University

This article deals with the classical notion of the state sovereignty and its transformation over time. The author examines the challenges to sovereignty, mainly in Western Europe, caused by globalization and unification promoted by the European Union. The "shared sovereignty" is explained; the new trends are clearly featured.

Key words: state sovereignty, shared sovereignty, national sovereignty, integration., globalization.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002*